

Váci Mihály - a biblikus költő

(Részlet a szerző 2004 decemberében, a költő születésének 80. évfordulójára megjelent könyvéből.)

1970. április 16-án a Kossuth Rádió déli hírműsorának végén közölte a bemondó: Elhunyt Váci Mihály - Kossuth-díjas költő, országgyűlési képviselő, az Új Írás szerkesztője - Hanoi-ban, a Vietnámi Demokratikus Köztársaság fővárosában, ahol egy magyar kulturális delegáció tagjaként tartózkodott.

A hír megdöbbentett. A halál - amelyről a betegségek, fizikai szenvedések közepette nemegyszer írta: „sóvárgom“ - idegenben érte utol. Távozásával több nemzedék maradt árva. Mert Vácinak, ahogy nemrég egy irodalmi esten elhangzott, „nagy szíve“ volt. Befértek nemcsak sorsosai, a „barázdákban botladozók“, az élet asztalától eltaszítottak - testi-lelki megaláztatásban, szenvedések infernóiban is reménykedve bolyongók, azaz a jézusi értelemben vett boldog „lelki szegények“ -, akikért tolat ragadott először is, hanem a szellemi küzdőtársak és a másként gondolkodók, s az új korszak nyiladozó lelkű fiataljai is. Utóbbiak közé tartoztam akkortájt gimnazistaként magam is. Nemzedékem Váciban a bátor hangú lírikust, a kemény tollú kritikust tisztelte, azt, aki az igazságosztónak ígért új világ eszméinek (szocializmus) eltorzulását, az elvtársak előnyökért elkövetett árulását látva (lásd később: gulyáskommunizmus) belső meghasonlásokon ment át, és nem szűnt meg az ellentmondásokat ostorozni, s meg-megújuló erővel hinni abban, hogy a világ körülötte megváltoztatható.

„Ha jó húsz esztendővel ezelőtt körkérdéssel fordultunk volna az olvasók legszélesebb rétegeihez, beleértve azokat is, akik verseket csak a kultúrházak irodalmi estjein hallanak, és megkérdéztük volna, kit ismernek és szeretnek legjobban a korabeli magyar költők közül - a válaszolók túlnyomó többsége Váci Mihályt nevezte volna meg“ - írja Hegedüs Géza magyar irodalmi arcképcsarnokában. „Aligha túlzás, ha úgy gondoljuk, hogy a hatvanas évek dereka és

a nyolcvanas éve eleje között Váci Mihály volt a legnépszerűbb, dobogóról legtöbbet szavalt költő - folytatja -, akinek költeményeiről a legtöbben érezték úgy, hogy az ő érzelmeiket, vágyaikat fejezi ki... Ízig-vérig szociális költő volt, a közösség szószólója, lírai publicista, aki közben a szelíd és érzelmesen átélt magánéletnek, szerelemnek, hétköznapi perceknek finom poétája is tudott lenni. De hangja kritikussá, haragossá, ha kellett harsogva vádlóvá vált, ha szembenézett a közösséget fenyegető bűnnel, hanyagsággal, közömbösséggel. Politikai kérdésekben talán legszókimondóbb volt kortársai között.“

Váci rendületlenül hitt abban, hogy képes az ember az eszme (szocializmus) tisztaságához visszatérni. Az eszme tisztaságához?! Ez a szókapsolat talán sokakban megbotránkozást kelt ma, mondván: lehetséges hinni még a szocializmus eszméjében a kommunista évtizedek megnyomorító tapasztalatai után? Váci Mihály a 60-as években még hitt benne, hogy gyarlóságain felül tud emelkedni az ember, s meg tudja teremteni azt az igazságos közösségi létformát, amelyet ígértek a bibliai majd a politikai próféták, amelyről hitték a népek a történelem szakadékaiban bukdácsolva is, hogy eljön majd „valahol, valamikor“. Költészetének tanulmányozása során azonban joggal merülhet fel az olvasóban: abban a szocializmusban hitt Váci, amelyet Marx-Engels-Lenin meghirdetett, osztályharcra, egyházüldözéssel, politikai diszkriminációkkal, s amely azután a gyakorlatban lelki-szellemi és politikai-gazdasági korrupcióval, a múlt, a vallás erőszakos eltörlésének szándékával társult, vagy abban a „szocializmusban“ hitt (értsd: közösségiségben), amelyet gyermekkorában a bibliai szegénység környezetében testvéri szeretetként, összefogásként, a terhek hordozásában egymást segítő kezek-szívek ölelésében megélt, s amelyben reménykedett, hogy majd társadalmi szintűvé tágul, abban a közösségiségben, amelyet az igazságosság, a jóság, a békesség jellemez, amelyről a Könyvek Könyvéből olvasott fel a pap az istentiszteleten, s amelyről prédikáltak hajdan a próféták?! Mi, akik megéltük a szocializmus alkonyát és bukását, s már felülről, az idő távolából tudunk az eltelt évtizedekre tekinteni, rájöhettünk arra, hogy a marxizmus alapeszméi ravasz módon tulajdonképpen - bár evengye plágizációban - sok tekintetben evangéliumi értékeket próbáltak a munkásosztály „új bibliájaként“ a köztudatba vinni, és ezzel azután sok jó szándékú embert sikerült is megtéveszteni. Arról a szocializmusról tanítottak például az iskolákban, amelyben - mint az evilági országgon túli Isten Országában - megvalósul a tökéletes, személyválogatás nélküli egyenlőség, az örök béke, amely azután idővel feleslegessé teszi a hadsereg, a rendőrség, a börtönök, sőt az állam fenntartását, mivel társadalmi öngazgatásba, egyfajta paradicsomi létbe nő át majd. Váci nem az osztályharcos szocializmusról álmodott, hanem arról, amelyet a szeretet, a közösségiség, a szelídség, a szolgálat, az ember ember általi megbecsülése éltet, amelyben sorsosai a szegénység évszázados kínjával, keservével megverték méltó felemelkedése bekövetkezh.

Váci egész költészetén végigvonul e felfedezett biblikus párhuzam, a szocializmusnak nevezett eszme és a jézusi tanítások között (lásd például Miránk hasonlítás, kommunizmus! című versében). De látta azt is hamarosan, hogy kivitelezésében hogyan prostituálódik, hogyan zuhan önző mell-veregetősdibe, enyhébb-durvább diktatúrába a rendszer. Hogy a meghirdetett elvek miként fordulnak ki önmagukból, válnak önmaguk kioltójává a „bort iszik és vizet prédikál“ napi gyakorlatában. Hogy az eszme korifeusai miként válnak az eszme farizeusává, sőt egyesenes az elvek vállalásában elbotlott „péteri haddá“ (lásd hasonló című versében). Milyen elvek elferdülésére gondolt Váci? Olyanokra, mint egyenlőség, egyenjogúság, vagy a ma oly gyakran emlegetett esélyegyenlőség, amelyben megszűnik az uralkodás, s az ember ember általi leigázása és megkülönböztetése, s létrejön az osztály nélküli társadalom, amilyenről Szent Pál apostol galatákhöz írt levelében olvasunk („Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban“), illetve Szent Máté apostol evangéliumában („Tudjátok, hogy azok, akiket a világ urainak tartanak, zsarnokoskodnak a népeken, a hatalmasok pedig önkényüket éreztetik velük. Köztetek azonban ne így legyen, hanem, aki nagyobb akar lenni, legyen a szolgálat, és aki első akar lenni, legyen a cselédek“). Amelyről Petőfi írta a közismert kánaáni képet: „Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet...“. Váci evangélikus öröksége folytán is tudta: testvériség (felebarátiság), közösségi áldozatvállalás nélkül nem képzelhető el az igazságos teherhordozás, a javak igazságos elosztásának gyakorlata. „Csak úgy válthatod meg a világot - ha ők tartanak téged jónak!“ (Ők, vagyis az ország kisémmizettjei) - olvasta fejére a rendszer bürokratikus keretembereinek. (Miránk hasonlítás, kommunizmus!)

Váci bibliai szegénységéből érkezett, és egész életében súlyos keresztet hordott, s mint a próféták, hitte, hogy küldetése van népéhez, hogy az eszmét bemocskolók, az eszme árnyékában békésen megbújva élőködők, sőt a nyíltan zsarnokoskodók is jó útra téríthetők. Hogy a „jóra összeesküvők“ képesek visszahívni az elbitangoltakat. De nem puskatussal, nem parancsuralmi módon képzelte el ezt, hanem szép és igaz szóval, jó példával, „szóként, szelíden, mint a szél“. Hitt benne, a versek, az irodalmi estek ereje, a szellemi-lelki találkozások képesek rávezetni a tévelygőket és rossz irányba haladókat is a helyes útra:

(„Bal. Jobb? Bal, jobb! Út van! Cél van! Ököl a szív“ - Mennek a katonák)

Költészetének varázsát épp ez a mérhetetlen jézusias szelídség adja, amely elvet minden erőszakot.

Részlet Hű lázadás című verséből: „Hű lázadást vezetek ellened / uralkodó idő - ki láthatatlan / vívós mivelünk. - Én hű ellenfeled / leszek, -- nem fegyverhordozó a hadban // Páncéljaid levetném mind, külön. / Ne védekezz: - ölelni légy erősebb. / Támadva győzni néked mi öröm? / Kit mások védenek meg - az a győztes...“

Verseiből tanúságtevő élete tárul elénk. Az az élet, amely számára szolgálat volt az emberibb, igazságosabb, értelmesebb világért, a társadalom peremén élők felemeléséért. A hatalom, amely az ideológia lángnyelvű szónokát szerette volna látni benne, s „használni“ akarta volna a politikai pódiumokon is, kezdettől ellenállásába ütközött. Váci párttonkívüli kemény kritikusa maradt mindig a rezsimnek, s a ma is igazságtalanul a szemére vetett udvari tollnok szerepét nem vállalta. Ezért előfordult, hogy lelkébe tapostak, és országgyűlési képviselőként is nemegyszer kigúnyolták hazafias felháborodását, naivnak degradálták hadakozásait a parlamentben. Mert hát hogy is lehetett volna a rezsim osztályharcos költője az az ember, ki a szocializmus „diadalmas vörös csillaga“ alatt a futóhomokban küszködőkről, a hatszáz forintos nyugdíjon tengődőkről énekelt, aki kitakarta a szegénységet és lerántotta a leplet az elvek eltorzulásáról, az elvtársak egyiptomi húsosfazekak melletti megelégedettségéről. A damaszkuszi mélységeket megjárt költő sorsa nyilvánvaló: előbb-utóbb különböző nagyságú, keresztfákban ér véget. Ez lett Váci Mihály sorsa is. Még amikor egy ország ifjúsága tekintette verseit zászlónak a jobb jövő irányába, még amikor a hivatalos irodalom is fejet kellett hajtson népszerűsége előtt József Attila-, majd Kossuth-díjjal, a szocialista realista kritikusok csak „költőcske Mihály-ként“ írtak róla, kinevetve, kicsúfolva, lemosolyogva kézzelfogható célokért, kultúráért, iskolákért vívott harcait a bebetonozott jelszavaktól hangos paternalista művészeti agórán.

Budán, középkorban koromban ünnepélyes alkalmak voltak azok a „boldogult“ író-olvasó találkozók a Feneketlen-tó melletti eszpresszóban, melyeken kortárs költők sorában több alkalommal is Vácival és halálig hű barátjával, *Garai Gáborral* (akit ma szintén nem szokás irodalmi berkekben emlegetni) találkozhattunk diáktársaimmal, új verseiket hallgathattuk *Berek Kati*, *Bodor Tibor*, *Keres Emil* előadásában, s eszmét cserélhettünk erkölcsről, filozófiáról, irodalomról. De felejtetetlenek azok a találkozások is, mikor - a Villányi úton élő költő - az iskolába jövetmenet megállított minket egy-egy szóra, egy kis beszélgetésre, egy-két cirógató, pallérozó jó tanácsra, vagy csupán kíváncsi volt véleményünkre. Tiszteltük költői magatartását, ami akkoriban rendhagyónak számított. Nem fenyegetett, s nem hívott véres leszámolásra a múlttal. Verse biztatás volt a belső megújulásra. Egyszer azt mondta egy író-olvasó találkozó: Az a feladatunk, hogy először is magunkat javítsuk ki, hogy az elromlott ember számára újra fontos legyen a másik ember, s ha majd sokan törekednek erre, a világ is jobb lesz és igazságosabb körülöttünk.

Tiszta és jó című versében ezt így fogalmazta meg: „A lobogás a fontos..., a szemben égő szándék, a sugárzó öröm..., / hogy mindenki külön öleljen magához! / És érezzék egy kéz-fogásról rólad, / hogy jót akarsz, és te is tiszta jó vagy; / s egy tekintetük elhitesse véled: / - szép dologért élsz - és érdemes élned!“

Költői és emberi ars poeticáját számomra Szelíden, mint a szél című verse fog-lalja össze legplasztikusabban.

Részlet a versből: Szókén, szelíden, mint a

szél; / nem lehetett sebezni engem: / ki bántott - azt vállon öleltem, / értve-szánva úgy megszerettem / hogy állt ott megszegyenitetten / és szálltam én sebezhetetlen / - fényt tükrözök csak, sár nem ér...“

A rendszerváltás hajnalán, amikor egy egyházi szerveződésű posztgraduális képzés végén szakdolgozatot kellett írnom, nagyon tudatosan fordultam ifjúságom meghatározó példaképe, Váci Mihály felé. Verseiben ugyanis már korábban a bibliikumnak olyan kincsesárát fedeztem fel, amit kötelességemnek éreztem feltárni. Mintegy felhívva ezáltal is a figyelmet arra a Váci Mihályra, akinek verseiben időtálló erkölcsi erőforrásra bukkanhatunk, ha figyelmesen, előítéletek nélkül olvassuk sorait. E szakdolgozathoz az eltelt évtized során egy folyamatosan terebélyesedő irodalmi tanulmány kerekedett ki, melyből időközben publikáltam is már részleteket munkahelyemen, a veszprémi Naplóban. Nagy öröm számomra, hogy most - egy alapvetően más, de mégis ugyanazokkal a problémákkal terhes - társadalmi szituációban (a kapitalizálódó társadalom kereszténynek nem nevezhető közegében) megpróbálhatom bemutatni azt a Váci Mihályt, aki a nincstelenség, a tébécé és a petróleumlámpás szegénység világából érkezett, akit szocialista költőként jegyzett az irodalomtörténet egykor, de aki elsősorban humanista és érző ember volt. Gyökereiben az ősök hitét, szellemi-lelki örökségét hordozó igazi néptanító, akinek költészetét át- meg átugrálja a Szentírás szellemisége. Tanulmányommal természetesen nem szándékozom Vácit besorolni úgymond a „keresztény költők“ közé, ha egyáltalán van ilyen kategória, s azt sem állítom róla, hogy tántoríthatatlanul hitt Istenben. Bevallottan Adyrajongó volt - s mint az verseiből sugárzik -, ő is a „hiszek hitetlenül Istenben“ ragaszkodó reményiségével élt. Ezért úgy gondolom, nem tévedek nagyot, ha feltételezem, hogy Váci kereső-kétkedő ember volt, mint sokan a magyar irodalomban. Nem vallásos költészet az övé, de biblikus elemekkel, evangéliumi szellemiséggel átitatott lírája a szakrális művészettel mutat rokonságot. Én valom Rónay Lászlóval együtt, hogy „profán alkotásokban is üzenhet a Teremtő, néha hatásosabban és felrázóbban is, mint a 'szakrális' jellegűekben“. Cs. *Varga István* szerint: „Szakrális művészet lehetséges akkor is, ha egy szó sincs az alkotásban Istenről, ha a mű az ember végteleire, vagyis Istenre nyitott világát érinti...“ Vagy ahogy Romano Guardini, a teológus vallja: „A művészi alkotás a tökéletesség utáni

vágyból fakad. A tökéletesség számunkra nem létezik, mégis az ember tömérdék csalódása után is úgy véli, hogy léteznie kellene. Benne éri el ugyanis a létező teljes igazságát és valóságát...“

Minden műalkotásban feltárul valami ebből a tökéletességből. Az ember nem ismeri természetét, de belsejében érzi ígérteit.“ (Lásd: Váci Valami nincs seholy című versében)

Váci versei nem hitbuzgalmi jellegűek, hanem esztétikai rangú irodalmi alkotások, melyekben az Újszövetségi Szentírás világ- és emberszemlélete, életmagatartás-eszménye, a Mária-tisztelet motívumköre rajzolódik ki egyfajta sajátos profán költői liturgiában. Nem véletlen hát, hogy egyházi berkekben is kezdik felfedezni őt, s gondolatai nemegyszer beépülnek a templomi prédikációkba is.

Manapság sokan idejétmúltakat tartják a 60-as, 70-es évek költészetét (csak elvétve emlegetik Nagy Lászlót, Illyés Gyulát is, még kevésbé Simon Istvánt, Garai Gábert), s vannak, akiket az irodalmi közélet egyszerűen leírt, agyonhallgat. Váci Mihály közejük tartozik. Fodor András Simon Istvánról írt és a Somogy folyóirat 1997. évi 5. számában posztumusz megjelent tanulmányában így vélekedik erről:

„Kérdezem most már a közvéleményt máról holnapra elévülhet-e korábban sokat emlegetett, dicsért irodalomszervezőként is méltatott költőtársunk műve, ha monográfia közel húsz éve nem jelent meg róla, ha új szövegek kiadások, tanulmányok, cikkek, még szavalóversenyek se próbálják életre kelteni egykori népszerűségét, ha vele együtt nem divatosak, kényelmetlenek már azok a lírikusok is, akik 'a sokaság fiának' (utalás Váci versére) nevezve magukat nem restelltek szociális igazságot hirdető elődeiket, sem azt, hogy a 'szélső házakból' az ő nyomukon indultak el világhódító tágas utakra? Az igazi alkotók tulajdonképpeni érdemét, működésükre visszatekintve, szerencsére nem a piaci forgalom kihívása, napi statisztikája, 'top listája' dönti el.“

Váci Mihály - valom - 1970-ben tragikusan megszakadt életével, költészetével ma is jelen van közöttünk. Iskolai és közéleti-városi ünnepélyeken is gyakran felhangzanak örökzöld versei diákjakokon (a Még nem elég!, a Jegenye - fényben, a Te bolond, a Kelet felől...). Tehát mondhatjuk akár: Ifjú szívekben él még ma is. Bár kötetei 1984 óta újrakiadást nem értek meg, s halálának 30. évfordulóján el sem hangzott neve a nyilvánosság előtt, gondolatai, figyelemzetei aktualitásukból mit sem veszítettek. (Nagy öröm, hogy 2000-ben *Ladányi András* „Élj tiszta tüzeidben“ című interjúkötetével megkezdte Váci ébresztését a ráerőszakolt „Csipkerózsika-álomból.“ Tavaly pedig Váci, Garai Gábor, *Simon István* verseiből egy kis lírai antológiát állított össze és rendezett sajtó alá *Baranyi Ferenc* költő, műfordító.)

Idén, születésének 80. jubileumán illő volna, hogy méltóképpen idézzük meg munkásságát, hogy korunkhoz is szóló örök értékű gondolatait, bibliai szimbolikájú üzeneteit az emlékezés zászlajára írva magasba emeljük. Ez a rendhagyó, s első olvasásra talán meghökkenítő tanulmány ehhez szeretne hozzájárulni, Vácinak egy eddig még fel nem fedezett arcát bemutatni.

Toldi Éva

A szegénység, a szelídség és a szolgálat költője - Váci Mihály biblikus költészete
- tanulmánykötet és antológia -
Budapest - 2004

Megjelent a Magyarországi Evangélikus Egyház, Budapest Főváros XI. Kerületi Önkormányzata, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság támogatásával.

Ára: 1000 Ft

Megrendelhető:

Toldi Éva - 8440 Herend, Pipacs u. 9/4.

Illyés Gyuláról három tételben

Magasban

I.

Fenn, egészen fenn, esztendők százát számláló magyar szellemi csúcok, európai horizontok magasában, a világirodalom égboltozatán - próbálok befogni oromzatát, keresem közelét: milyen gonddal és szívvel élt, él, virraszt felettünk, keresem tegnapi érzülettel, nyomra érdemes követéssel, mai hódolattal, mit sem törődve a bozotos suttogással, a kicsinylő, megürült szavak zápo-rával, egyedül a hozzá kaptató hegyi út érdekelt, a sorsvállaló ember és művész, aki indulásától visszamélyült frissülettel zengette anyanyelvét, folyókkal-fákkal rokon, nehéz sóhajtású, földzihálású versekben sistergett elő: *Egy költő szól itten népének nevében! Kérdezetlenül bár / De ő tudja, szava a szél alatt hajló kalászosok élő zsinatjából szakadt, / Egy elnyugvó zsellér falu lehébe nyújtja kezét és úgy / esküszik hulltadra, bitor / Elnyoma-tás! - Tüze, úgy érzi, a földből futott fel / szárnyasult szivébe., ugyanez a tűz gyújtotta föl a Sarjúrendek-et is, a férfias bánat és önvád füstölgésével, a százados szegénység krónikása a Három öreg-ben, írásra írás, valahányra, izgató híradás, gyötrelmeibe fulladt mezők felsajgása, köztük a legsajdítóbb a nemzet alatti pusztai élet, a Puszták népének lelkiismeret ébresztő sikolya, a Párizsból hazaszólító sikoly; a szülőföld drámai rétegfelvétele, a folytatott perlekedés, egyre alkuatlanabban énekelt és perelt, perelt nemzetéért, a fogyatkozó magyarságért, a fuldokló életekért, a sokasuló néma kínra, az elszakított mezők sóhajára, az omló gondokra embermód a felelet; amit mond, a történelemmel szemben mondja, hűségét, szó-tartó tényeit úgy emeli maga, s nemzete elé, hogy a hangtalanok is visszanyerjék reményüket, cselekvésre váltható hitüket, mert hát mire való a szerszámló kéz, a szerszámló gondolat, ha nem arra, hogy formáljuk vele a magunk idejét, formáljuk megtartó erővé, mennyi, de mennyi szerszámlató gondolat, magunkra ébresztő mű!, vers, esszé, regény, dráma, naplójegyzet, töredékes sorolásuk is kápráztató, még töredékesebb felemlítésük nélkül nem ünnep az ünnep, az Illyés-emlékezés: *Petőfi Sándor, Hunok Párisban, Malom a Sédén, Kegyenc, Tiszták, Hajszálygökök, Ingyen lakoma, Fekete-fehér, Kháron ladikján, Különös testamentum, Szellem és erőszak, Konok kikelet, megrendítő költeményei: Nem menekülhetsz, Egy mondat a zsarnokságról, Bartók, Koszoru,* mondom, lélektartásul, mindenkori eligazodásul, hogy a nép-nemzet-magyarság hármassága hármasságom maradhasson, vele együtt mondom: *Az a jó nemzet, amelyben jól érzem magam. Ahol szívesen adok és fogadok el parolát, ahol minden honfitársamat velem egyenrangúnak ismernek el... amely nem azzal erős, hogy lökni, hanem vonzani tud, igazodom megszívlelendő (interjú) tanácsához: merjünk itthon európainak lenni!, igazodom s bévült, közeledve a felismerhetetlen Európához, nyomban kiigazítom: merjünk**

magyarok lenni, merjünk fiaivá nőni - a haza törmelékesen is haza és fényeltethetően magyar!, Illyés szerinti, csikaszoktól-hollóktól üzetett álom, Babits látálatában: *megérdemelte volna, hogy kevésbé érzéketlen és értetlen korba szülessen, jelen látásomban: megérdemelné, hogy érző és értő korban élje csillagzó életét!*

II.

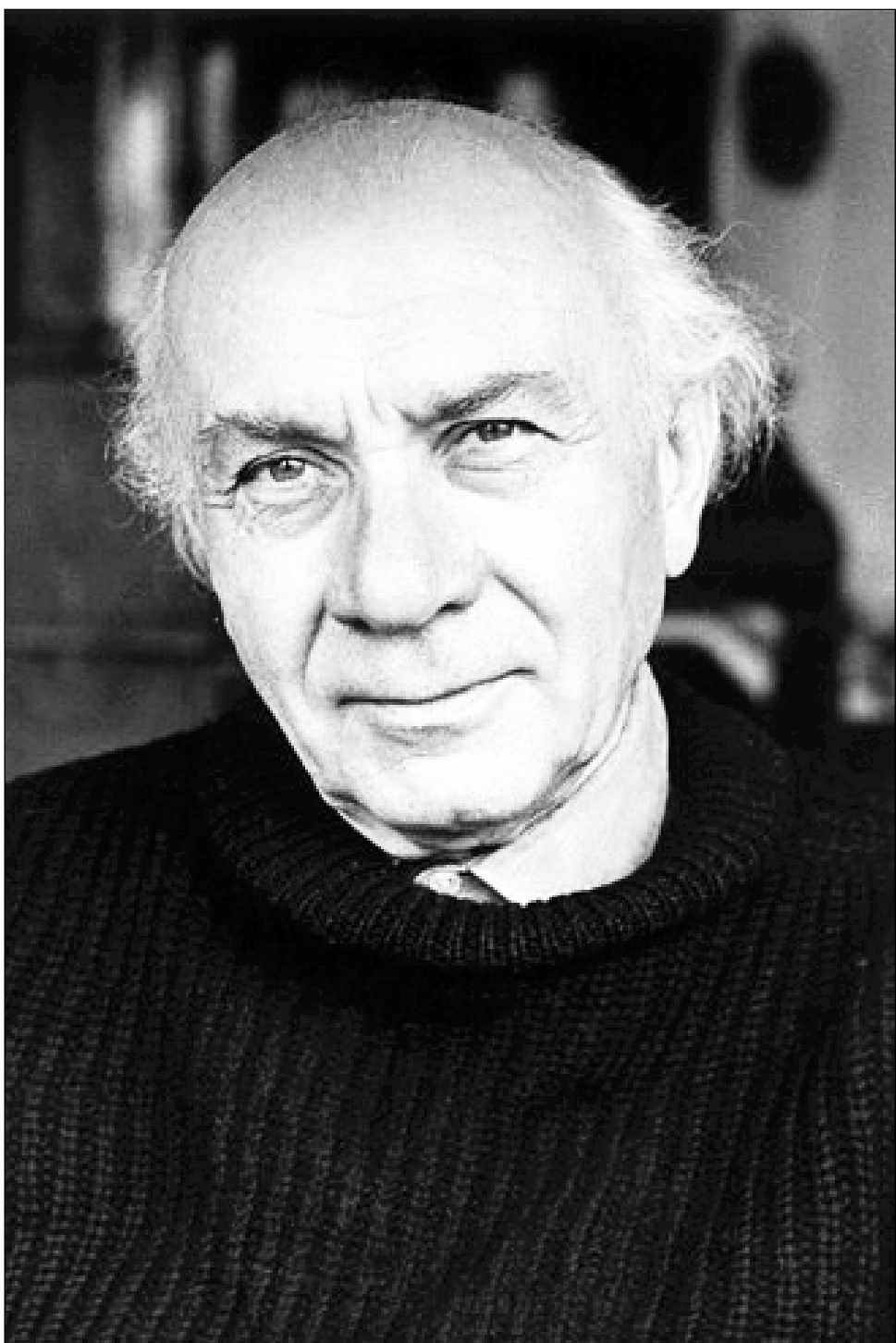
A csillagnézés után óhatatlanul is azt kívánja az olvasói tekintet, hogy közelebről, egészen közletről keressem közelét, művészarcát emberi arcára vetítsem, kettőzetében felmutassam a hűségesek hűségését, minden szavában tettében felelősséget érző, s viselő írástudót, aki a hazavivő utat haláláig szent útnak tartotta, odahagyott sosem hagyott közösségét, akárhova sodorta sorsa, szív-melegben tartotta, vitte magával munka-keresőben, Bouéba, vitte kalandos ifjúsága fővárosába, Párizsba (nem kerülhetem meg, hogy a legfájdítóbb mű, a *Puszták népe* előzményeire ne utaljak megint), hogy aztán a távolság szomjúságában, s a más csapásokat kereső francia valóságirodalom ösztökélésére, nap-nap nagyobbodással hódítsa őt vissza a szülőföldre; a sivárságra ítélt pusztai tájkék, az eladdig megváltatlan, látízatlan kibeszélt zsellérsor, amely vádirattá forrósult, a forrósult beszédre hivatal és kortárs magyar író egyaránt felkapta a fejét, leghevesebben a hason-törekvésű Kodolányi János, aki élményeivel azonos Illyés- műben haragvó gondolataira talál választ, hiszen tolltársként ő is a népelet szószólója, a ma-gyarság pusztulását szeretné megállítani, *Számomra, aki ismerem a dunántúli puszták népnek életét, sokkal meglepőbb a nemismerésnek ez a mértéke, mint maga az az élet, melyet Illyés könyve feltár. Hát lehetséges, hogy az a társadalmi osztály, mely „államalkotónak” nevezi magát - és joggal! -, nem látja, nem érti, és nem ismeri a tulajdon szolgáinak életét? - kérdezi világga, s nemcsak kérdezi, kíméletlenül sorjázza, valójában kinek is íródott a néma sorsok gyűjteménye, eljut-e a felsőbb osztály fülébe, ha igen, szükségét érzik-e, hogy értük nyúljanak, kisegítsék őket létalatti létükből? - csoda-e, hogy a környes vidék szülőtte, Babits Mihály a *Puszták népe* olvastán szinte ismeretlenül, a felfedezés izalmával olvas saját szülőföldjéről? - és csoda-e, hogy napjainkban sem hagyja nyugodni a gondvállaló embert, mert megint csak nagy-nagy szükség van a gondvállaló-virrasztó számadókra, mint amilyen Görömbei András irodalomtörténész is, távlatos tanulmánya újdonságában és erőhatásában szemlézi Illyés morajló művét, világítja meg fejezeteit, az író láttató erejű szemléletmódját, emel ki mondatokat a korabeli reflexiókból, köztük külön nyomatékkal*

Cs. Szabó Lászlóét: *Amíg százerek úgy élnek, ahogy Illyés elretentő például megörökítette, a magyar nemzet is halálosan gyöngé - út mai valóságunkra a fenti idézet, üt, mert úgy tesz, semminek sem múlik el oly könnyen az ideje, ha visszatérő számban gyarapszik az alul- és peremre szorultak tömege, tarthatunk többszörösen is Európához, nemzetünk vergődő nemzet marad, kilátása újabb pokoli víziót ígér, semmi egyebet, bizonyos vagyok abban, hogy aki időről időre belelapoz, nem bánja meg, különösen azok nem, akik hasonló mélységből érkeztek, de mélytudatukban egyszer sem kristályosodott ki, hogy honnét érkeztek, milyen benső gazdagságot hoztak magukkal, további küzdelmeihez mekkora támasztékul szolgál a jussul kapott erkölcsi világ...*

III.

Lépjünk, amekkorát csak Illyés léphetett gondolattársításaiban, ugorjuk át sokszor és sok formában elemzett költészetét, dokumentumregényeit, drámáit, s időzzünk el esszéinél; történelmi kutakodásainál - más korban, más parancsolatú időben, sőt; szigorúbb tekintetű viszonyok közt papírra vetett vitacikkeinél, másképp fogalmazva: időzzünk el megújuló bátorságánál; Illyés továbbörzött hűségénél, emlékezzünk csak Európa- szerre nagy visszhangot kiváltó, sokáig betiltott *Szellem és erőszak* könyvecskéjére (benne a párisi L' Express szerkesztőjével folytatott beszélgetésére), az itthon is támadott írásaira: a *Válasz Herdernek és Adynak* esszéjére, Az elpuskázott *tartományra*, s más langyosságot felverő, *sorsnyomás* alól elősistergő szóváltásaira, apró intelmek ide, nagyobb haragvások oda, mondta a magát, mondta, ami vállára nehezült, ami a szétszóratott magyarság szívét nyomta, századjára is mondta, mondta, figyelmeztetett a *türelmetlenség, a sovinizmus, a faji gyűlölet, az elkülönülés veszélyeire*, az igazi változásokat messzi késlekedésében látta, annál kísértetiesebbnék Erdély sorsát, *amely évszázadokon át a magyar civilizáció és irodalom szülőföldje volt, amelynek egyetlen kisebbségnek szánt egyetemét bezárták, ezekben a sötétlő napokban, feltehetően egyre többet gondolt a herderi jóslatokra, aki közel kétszáz évvel előtte néhány száz esztendőnél többet jóindulattal sem jövendölt a mások közé ékelt magyaroknak, mindemellett Ady látomásaitól sem tudott szabadulni, más pillanataiban mi mással „nyugtatgatta” volna magát, minthogy: *Ady nemzedéke fölött sem volt könyörületesebb az ég. Még kevésbé az utána következő nemzedék fölött, melyekre az ő jóslatainak beteljesedése zúdult. Szembe mertünk valaha nézni ezekkel a beteljesedésekkel is? Tudjuk, hogy a könyvek, cikkek, visszaemlékezések igényezte „diadalmas forradalom” alatt, mely az ő gondolatait is immár győztesnek hirdette, Ady benuulásos szája újra és újra ezt a szót akarta érthetően kimondani: Erdély. Mert olyan sötétet még ő sem jóslott, mint amit**

haldokló tekintetével látott. S nemcsak „népe egén”; földjén is, attól kezdve számolni lehetett és kellett a „diadalmas forradalom” minden következményével, minden hordalékával, átrendező viharával, pontosan látta a városba tömörülést; a talajvesztettség lélekroncsoló hatását, akár a magam eligazodására, akár interjúkérdésként (mi a rossz közérzet oka?) kértem, osztott-gondú volt a válasz: Nemzeti tudatunk fogyatékos, a közösségi kötelékek szemmel láthatóan fel lazultak, a hazához tartozni nemrég még ajándék volt a léleknek, összeforrasztó ajándék, a tömegnyomás inkább a prés szerepét tölti be, semmint a nemzeti keret tágítását, Illyés hangsúlyai minden nyilatkozattal súlyosbodtak, ebből a szellemi tartásból jöttányit sem engedett, ezért válhatott József-hegyi háza zárandokhelyé, külhoni barátai, honi szövetségesei és tanítványai számára Kárpát-medencei Felségterületé,

ahonnét nemes útjukra, örösztjukra igazíthatók a szavak, ahonnét megmaradásukra bátoríthatók a szívek, a kezek, a szemek, ahonnét (legalább lélekben) visszaköltöztethetők a csonkolt mezők, fenyveseikkel a hegyek, nem volt, s ma sincs az a kitakart ideg-végződés, amely ne várta volna, ne várná a *tudattisztító* ébresztést, hazakereső hajszálereink finomítását-erősítését, hogy amit magunkba szívunk, ami táplál, ami - akár dacos ellenállással-, segít kigyógyulni görccseinkből, kisebbitéseinkkel torzított lelki nyavalyáinkból, segít, hogy az átkos indázások közt is ölelkező nemzeté válhassunk, apadásaink mögöl a legkiszolgáltatottabbak; a mai mélyet élők is előragyogjanak, hogy velük és általuk a sokat emlegetett nemzet (talán utolsó próbálkozásként), megvetesse lábát, talpra állhasson, esetleg túllépjen a semmítőszándékú évezredkezdeten!

Tamás Menyhért